

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ РАЙОНІВ ТА СІЛЬРАД В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 1920–1930-Х РР.: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Кузьменко Н. О.,

*провідний науковий співробітник відділу європейського права та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0002-8926-498X*

У статті розглянуто правові аспекти соціально-економічного розвитку національних районів та сільрад в Українській РСР у 1920–1930-х рр.

Встановлено, що впродовж 1920–1930-х рр. правова політика щодо соціально-економічного розвитку територій компактного проживання національних меншин УРСР мала різні тенденції та неоднакову інтенсивність реалізації. На етапі утвердження радянської влади сутність національної політики більшовиків переважно зводилась до зрівняння у правах представників різних національностей. При цьому національна рівноправність в УРСР закріплювалася на конституційному рівні та проголошувалася в усіх суспільних сферах: політико-правовій, соціально-економічній та культурно-національній. З'ясовано, що зрівняльний перерозподіл земельних володінь іноземних колоністів на користь українських або російських селян призвів до ліквідації національних волостей та економічного занепаду господарств національних меншин, а також сприяв посиленню еміграційних настроїв у середовищі колоністів та закладав підґрунтя для загострення міжнаціональних стосунків.

Доведено, що започаткована в середині 1920-х рр. політика коренізації, що поширювалася на соціально-економічну сферу, сприяла більш активному залученню національних меншин до виробничої діяльності, поліпшенню їх соціально-економічного становища, підвищенню рівня їхньої політичної активності та культури, подоланню напруги у сфері міжнаціональних відносин. Відмова керівництва СРСР на початку 1930-х рр. від здобутків національної політики 1920-х рр. призвела до зростання незадоволення в середовищі національних меншин та протестних акцій, а також зумовила загострення міжнаціональних відносин в УРСР. Обґрунтовано необхідність урахування соціально-економічних факторів у процесі правового регулювання міжнаціональних відносин.

Ключові слова: національні меншини, національна рівноправність, правові аспекти соціально-економічного розвитку, правове регулювання міжнаціональних відносин.

Постановка проблеми. Суспільно-політичний та національно-культурний поступ кожної держави значною мірою залежить від розвитку її соціально-економічної системи. Адже саме економіка держави закладає фундамент для ґенези політико-правових та соціально-культурних явищ. Водночас інститути права та держави також здійснюють свій безпосередній вплив на розвиток соціально-економічної системи суспільства. Отже, дослідження правового регулювання процесу соціально-економічного зростання суспільства належить до кола найбільш актуальних проблем вітчизняного державо- та правотворення.

Разом із тим для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України важливим є вивчення як зарубіжного, так і власного досвіду правового регулювання соціально-економічних відносин. Водночас, зважаючи на багатонаціональний склад українського суспільства, особливого значення набуває вивчення історичного досвіду напрацювання та реалізації спеціальної правової політики щодо національних меншин, у тому числі й досвіду правового регулювання соціально-економічного розвитку національних районів та сільрад в Українській РСР у 1920–1930-х рр.

Слід зазначити, що питання історії утворення та діяльності національних районів та сільрад уже певною мірою досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема: О.В. Антонюк, О.Ю. Борисьонко, Я.В. Верменич, Г.Г. Єфіменко, Л.І. Рябошапко, І.Б. Усенко, Б.В. Чирком, Л.Д. Якубовою, О.Н. Ярмишом та ін. Водночас проблеми правового регулювання соціально-економічного розвитку національних районів та сільрад у Радянській Україні у 1920–1930-х рр. з'ясовані ще недостатньо та потребують системного наукового осмислення.

Мета статті – аналіз правових аспектів соціально-економічного розвитку національних районів і сільрад в Українській РСР у 1920–1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Радянська Україна, незважаючи на величезні етнополітичні зрушення буремних революційних років, залишалася Батьківщиною для представників десятків народів та народностей. Так, за даними Всесоюзного перепису населення 17 грудня 1926 р. загальна чисельність населення Української СРР становила 29 018 187 осіб, з них росіян нараховувалося 2 677 166 (9,23 %), євреїв – 1 574 391 (5,43%), поляків – 476 435 (1,64%), німців – 393 924 (1,36%), молдаван – 257 794 (0,89%), греків – 104 666 (0,36%), болгар – 92 078 (0,32%), білорусів – 75 842 (0,26%), татар – 22 281 (0,08%), чехів – 16 091 (0,06%), циган – 13 578 (0,05%), вірмен – 10 631 (0,04%), інших – 84 450 (0,29%), а загалом – 5 799 327 (19,98%) осіб неукраїнської нації [1, с. 38–41].

Таким чином, національні меншини України становили майже п'яту частину населення всієї республіки. При цьому представники російської та єврейської меншин проживали зазвичай у містах. Натомість переважно сільськими жителями були німці (93,5%), білоруси (94,5%), болгар (96,1%), молдавани та румуни (90,4%), чехи та словаки (90,03%), греки (86,7%) та інші національні меншини, що мешкали компактними групами (колоніями), утворюючи подекуди навіть мононаціональні волості. Так, зокрема, в Україні на початку ХХ ст. нараховувалося 25 так званих «німецьких волостей», в яких німецьке населення було в абсолютній більшості [2, с. 199]. Крім того, існували також волості з домінуючим болгарським, молдавським, грецьким, чеським та іншим населенням.

Слід зазначити, що до революції представники різних національних меншин мали різний правовий статус. Одні народи зазнавали суттєвих суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-національних утисків (наприклад, запровадження так званої «смуги осілості» стосовно єврейського населення, здійснення політики русифікації стосовно українців тощо), а інші отримали певні правові гарантії щодо вільного розвитку своєї національної культури, традиційного способу ведення господарства тощо (зокрема, болгарські, грецькі, німецькі колоністи та ін.). Водночас неоднакові соціально-правові умови буття національних меншин значною мірою визначали різний рівень соціально-економічного розвитку окремих національних спільнот, їх виробничу спеціалізацію, особливості соціальної структури тощо. Все це спонукало радянське партійно-державне керівництво до запровадження нової національної політики, покликаної зрівняти політико-правове та соціально-економічне становище представників різних національних спільнот, що, на думку більшовиків, повинно було би призвести до гармонізації міжнаціональних відносин у радянській державі.

Курс на встановлення соціальної та національної рівності було закріплено на конституційному рівні. Так, у прийнятій у 1919 р. Конституції Української СРР йшлося про намагання рішуче порвати з минулим та знищити разом із поділом суспільства на класи також і національний гніт і національну ворожнечу (ст. 4). Водночас в Основному законі наголошувалося, що УСРР за всіма трудящими, незалежно від їхньої расової і національної приналежності, визнавалися рівні права та гарантувалося недопущення будь-яких привілеїв або переваг на цій підставі, а також будь-яке пригнічення національних меншин або обмеження їхньої рівноправності (ст. 32) [3]. Таким чином, сутність національної політики більшовиків на етапі утвердження радянської влади зводилася переважно до зрівняння у правах представників різних національностей.

Водночас національна рівноправність в Українській СРР проголошувалася в усіх суспільних сферах: політико-правовій, соціально-економічній та культурно-національній. Так, розвиваючи проголошені конституційні положення та намагаючись демонструвати відмінність своєї національної політики від національної політики царського уряду, радянські керманічі на законодавчому рівні закріпили рівноправний статус мов в Україні. Зокрема, 10 березня 1919 р. Народний комісаріат освіти УСРР прийняв постанову «Про відміну державної мови й оголошення всіх мов рівноправними». У постанові, зокрема, зазначалося: «Рахуючись зі скасуванням державної мови як такої і оголошенням усіх місцевих мов рівноправними, нарком освіти надає право населенню на місцях визначати мову, якою повинно провадитися викладання у школах. При цьому повинні бути забезпечені інтереси всіх національних груп України». Разом із тим постановою передбачалося запровадження в усіх навчальних закладах обов'язкового вивчення однієї з місцевих мов. Зокрема, «у школах з викладанням російською мовою повинна вивчатися або українська мова, або польська, або єврейська. У районах, заселених німецькими, чеськими та іншими національностями колоністами – німецька, чеська або інші мови за вибором самих учнів або їхніх батьків» [4, с. 110–111]. Отже, на переконання більшовиків, національна рівність населення в національно-культурній сфері забезпечувалася шляхом формального скасування державної мови, наданням дозволу громадянам на вільний вибір мови навчання та спілкування, а також забезпеченням умов щодо вивчення ними другої мови за власним вибором.

У соціально-економічній сфері, на думку більшовиків, національної рівності досягти було ще простіше. За їхньою логікою, необхідно було лише рівномірно розподілити всі наявні матеріальні ресурси та землю поміж трудовим населенням держави, не звертаючи жодної уваги на будь-яку виробничу спеціалізацію та національні особливості ведення господарства представниками окремих народів.

Разом із тим зрівняльний перерозподіл матеріальних ресурсів та сільськогосподарської землі, здійснений більшовиками під час революції та громадянської війни, не забезпечив міжнародної злагоди в радянській державі. Соціальна-економічна сфера й надалі продовжувала залишатися джерелом міжнародного напруження та конфліктів. Особливої гостроти набувало земельне питання. А вже перетворення в аграрній сфері докорінно змінили характер земельної власності. Відтепер в Україні було скасовано інститут приватної власності на землю, надра, води та ліси. Уся земля оголошувалася єдиним державним фондом, що перебував у безпосередньому розпорядженні органів влади радянської держави. Водночас законодавством передбачався розподіл усієї сільськогосподарської землі у зрівняльне землекористування.

Більш чітко та системно питання регулювання земельних відносин були визначені у прийняттю 22 листопада 1922 р. Земельному кодексі УСРР. Кодекс закріплював націоналізацію землі та скасування приватної власності на неї, а також забороняв купівлю-продаж та інші угоди, пов'язані з відчуженням землі. Усі громадяни Української СРР, незалежно від статі, віросповідання та національності, отримали право на користування землею для ведення сільського господарства. Водночас право на користування землею могло бути здійснене землекористувачем тільки у складі земельної громади [5].

Втім, зрівняльний перерозподіл землі подекуди призводив до спалахів міжнародної ворожечі. Особливо складною виявилася ситуація в місцях компактного проживання деяких меншин (болгар, греків, німців, шведів та ін.), які до революції перебували в більш сприятливих соціально-економічних умовах та мали порівняно вищі норми землеволодіння. Як зазначав згодом голова Центральної комісії національних меншин (далі – ЦКНМ) П. Буценко: «Німці ніколи не ділили своїх господарств, розмір яких в умовах дореволюційного часу завжди становив 65 і 32 дес., а нове покоління забезпечували спеціально закупленими землями на кредитних умовах у держави й через банки, як на терені України, так й інших місцевостях» [6, с. 117–118]. Тепер же, внаслідок запровадженого радянською владою зрівняльного перерозподілу землі, абсолютна більшість господарств іноземних колоністів підпала під суцільне поселищне розкуркулювання. «Надлишки» землі, понад встановлену для конкретного регіону середню норму землекористування, відбиралися у земельних громад колоністів на користь сусідніх українських або російських поселень. Так, зокрема, в німецьких колоніях у порівнянні з дореволюційними часами було відібрано в середньому 40–45 відсотків землі, до того ж кращої [2, с. 213–214].

Більш того, на практиці проведення зрівняльного землевпорядкування призводило до значних зловживань. А вже зазвичай у представників національних меншин відбиралися найкращі ділянки, а іноді навіть не «надлишки». Регулярні перерозподіли землі, що здійснювалися не лише землевпорядними комісіями, але й самовільно селянством, вкрай ускладнювали та заплутували поземельні відносини в місцях компактного проживання національних меншин, унеможливлювали нормальний хід польових робіт, дезорганізували сільськогосподарського виробника. Так, за інформацією Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У (далі – ЦБ німсекцій при ЦК КП(б)У) в усіх німецьких колоніях станом на вересень 1923 р. було «не врегульоване земельне питання. <...> У свій час волвиконками відрізували частину землі для російського населення від земель, що оброблялися раніше колоністами. Але це відрізання перейшло в систему у населення. Виникає така картина: колоністи підіймуть восени зяб, а засівають інші. Окремі села, таким чином, лишилися майже всієї придатної землі. Правильний засівобіг порушується. Свавільля перейшло всякі межі» [7, с. 42–43].

Слід зазначити, що німецькі колоністи переважно застосовували машинний спосіб обробітку землі, а тому зменшення земельної норми завдавало істотної шкоди самому методу ведення господарства, який втрачав тепер свою економічну доцільність. Разом із тим зрівняльний перерозподіл землі призвів до ліквідації спеціальних громадських земельних фондів національних меншин, які раніше використовувалися колоністами як пасовища та слугували резервом для забезпечення нових членів громади. Водночас ліквідація пасовищ призвела до занепаду досить розвинутої раніше в поселеннях іноземних колоністів тваринницької галузі. Крім того, занепаду зазнали також досить розвинуті в дореволюційні часи садівництво, виноградарство та огородинство. А вже необхідність сплачувати продподаток переважно зерновими культурами, який до того ж встановлювався не від фактично засіяної площі, а від всієї виділеної селянському господарству землі, змушувала іноземних колоністів докорінно змінювати свою господарчу діяльність шляхом скорочення земель під паром, пасовищами, технічним культурами, садами, виноградниками тощо. Характерно також, що розмір продподатку для представників національних меншин зазвичай встановлювався значно більший, ніж у сусідніх українських та російських селах [2, с. 178].

Все це призводило до значного погіршення матеріального становища та стрімкого зубожіння переважної частини іноземних колоністів, що мало для них катастрофічні наслідки під час голоду 1921–1923 рр., внаслідок якого німецькі колонії вперше за всю історію існування в Україні зазнали

смертності від недоїдання. Адже раніше німецькі колоністи завдяки своїй громадянській солідарності завжди пом'якшували для себе наслідки найбільш неврожайних років та не допускали смертності односельців від голоду. Тепер, в умовах радянської дійсності, в деяких районах півдня України внаслідок голоду загинуло понад 10% від усього проживаючого там німецького населення [2, с. 198].

Разом із тим значно ускладнила соціально-економічну ситуацію в місцях компактного проживання національних меншин реалізація адміністративно-територіальної реформи 1923 р., внаслідок якої в республіці було ліквідовано всі колишні волості та повіти, а натомість утворено райони та округи. Реформа здійснювалася за чітко визначеними кількісними критеріями та зазвичай без належного врахування історичних, національних та економічних особливостей життя місцевого населення. Так, аналізуючи ситуацію, яка склалася внаслідок цієї реформи, ЦБ німсекції при ЦК КП(б) У зазначало, що «необхідно відмітити надзвичайно націоналістичну тенденцію проведення районування в Україні. Колишні німецькі волості розчленовуються на декілька частин, незважаючи на те, що вони становлять певне економічне ціле. Такі заходи, безумовно, не сприяють розв'язанню національного питання. Колоністи ще більше відособлюються, та недовіра до радвлади зростає» [7, с. 42–43].

Слід зазначити, що реалізація цієї реформи порушила традиційні зв'язки між громадами національних меншин, що раніше переважно об'єднувалися в моноетнічні волості, в межах яких функціонувала досить розвинута сфера громадського життя. Зокрема, в національних волостях на кошти громади утримувалися національні навчальні заклади, сирітські будинки, лікарні, будинки для інвалідів та пристарілих, пожежні дружини, функціонували каси взаємодопомоги тощо. Внаслідок адміністративно-територіальної реформи ці відносно однорідні за національною ознакою волості були роздроблені, а їхні населені пункти ввійшли до складу районів, у яких нацменшини становили вже меншість населення. Все це негативно вплинуло на соціально-економічне та національно-культурне становище національних меншин.

У результаті цієї реформи, а також господарського занепаду, зумовленого зрівняльним перерозподілом сільськогосподарської землі та іншими факторами, в середовищі національних меншин значного поширення набув еміграційний рух. Так, у доповідній записці ЦКНМ зазначалося, що «з 1922 по 1924 р. спостерігалось серед німців-колоністів України велике прагнення до еміграції в Америку (Канаду). Загальне число тих, що емігрували, досягло 8 000, не рахуючи дітей; заяв же про бажання емігрувати було біля 20 000» [8, арк. 118]. Значного поширення еміграційний рух набув також у середовищі єврейського населення, грецького та ін.

Усвідомивши негативні наслідки впливу адміністративно-територіальної реформи та зрівняльного перерозподілу матеріальних ресурсів і сільськогосподарської землі на сферу гармонізації міжнаціональних стосунків у державі, а також зрозумівши необхідність урахування особливостей виробничої спеціалізації та традиційного способу ведення господарства представниками окремих національних меншин, радянські партійно-державні керівники змінили власну тактику та стратегію реалізації національної політики.

Насамперед зміни стосувалися адміністративно-територіальної організації органів влади в місцях компактного проживання національних меншин. Так, одним із дієвих засобів протидії еміграційним настроям представників національних меншин партійно-державне керівництво вбачало створення національних районів та сільрад.

Слід зазначити, що на початковому етапі виділення національних районів та сільрад здійснювалося не системно та на підставі індивідуальних правових актів. Так, уже 11 червня 1924 р. було прийнято постанову ВУЦВК та РНК УСРР «Про виділ районів Катеринославщини з переважаючою німецькою людністю», відповідно до якої передбачалося встановити нові адміністративні межі деяких районів Катеринославщини з тим, щоб розмежувати місця компактного проживання російської та німецької меншин. У результаті цього в межах Бердянської округи було сформовано Молочанський (Гольдштадський) район, у складі колишніх Богданівської та Молочанської волостей, з переважачим німецьким населенням. Крім того, в межах Мелітопольської округи було виокремлено Пришибський район, у складі колишньої однойменної німецької волості [9].

Правову основу процесу формування національних адміністративно-територіальних одиниць було закладено постановою РНК УСРР від 29 серпня 1924 року «Про виділення національних районів і рад». Водночас у жовтні 1924 р. III сесія ВУЦВК VIII скликання затвердила «Положення про сільські ради», в якому передбачалося формування (з дозволу губвиконкому) національних сільрад з кількістю населення, меншою за 1 тис. осіб [10]. Згодом, IV сесія ВУЦВК VIII скликання (15–19 лютого 1925 р.), обговоривши доповідь Центральної адміністративно-територіальної комісії «Про низове районування», ухвалила постанову, в якій на законодавчому рівні було знижено норму кількості населення, необхідної для створення національних адміністративно-територіальних одиниць, у порівнянні зі звичайними районами та сільрадами. Так, для утворення національних сільрад нормативні показники знижувалися з 1000 жителів до 500, а для національних районів – з 25 000 жите-

лів до 10 000 [11]. Заходи ВУЦВК та ЦКНМ щодо створення національних адміністративно-територіальних одиниць були схвалені ІХ Всеукраїнським з'їздом рад (3–10 травня 1925 р.) [12].

Формування нормативно-правової бази процесу виділення національних адміністративно-територіальних одиниць в Україні позитивно вплинуло на розгортання мережі національних районів та сільрад. Так, якщо станом на 1 квітня 1925 р. національних сільських рад в Українській СРР нараховувалося: німецьких – 98, грецьких – 26, болгарських – 25, єврейських – 19, польських – 15, чеських – 5, білоруських – 1, то вже на 1 жовтня 1926 р. було створено російських сільрад – 312, німецьких – 222, польських – 119, молдавських – 52, грецьких – 28, білоруських – 12 [13, с. 35]. Так само інтенсивно відбувалося й утворення національних районів. Зокрема, лише впродовж 1924–1926 рр. було створено п'ять німецьких, два болгарські, один польський райони. Загалом, станом на 1931 р. у складі Української СРР перебували Молдавська АСРР, 25 національних районів (8 російських, 7 німецьких, 3 єврейських, 3 болгарських, 3 грецьких та 1 польський) та близько 1000 національних сільрад [14, с. 41–58]. Водночас унаслідок проведеного в другій половині 1920-х рр. виділення національних адміністративно-територіальних одиниць значна кількість представників національних меншин стала проживати саме в межах національних районів та сільрад, зокрема: греків – 95,5%, болгар – 74,9%, чехів – 69,6%, німців – 58,5%, поляків – 49,8%, росіян – 31,8%, євреїв – 25%, молдаван – 18,3% [7, с. 101]. Таким чином, у другій половині 1920-х рр. була сформована організаційно-правова база, що забезпечила можливість утворення та діяльності в Українській СРР національних адміністративно-територіальних одиниць.

Разом із тим з метою запобігання негативних наслідків зрівняльного розподілу сільськогосподарських земель у місцях компактного проживання національних меншин керівництво УСРР України ухвалило низку важливих нормативно-правових актів. Так, у червні 1924 р. ВУЦВК прийняв спеціальну постанову, якою для німецьких колоній запроваджувалися нові підвищені норми землеволодіння. Щоправда, закріплення землі за спеціальними нормами передбачалося лише для товариств незможних господарств колоністів та, очевидно, мало на меті посилення колективізації.

3 лютого 1926 р. ВУЦВК затвердив нову постанову «Про землекористування німецьких колоній». Відповідно до цієї постанови всі німецькі колонії, в залежності від розміру землекористування, були поділені на три категорії: до першої відносились колонії, фактичне землекористування яких за останні роки не зменшувалося; до другої – колонії, фактичне землекористування яких було зменшене, але середній розмір на двір залишився вищим 16-ти десятин; до третьої – колонії, розмір землекористування яких був зменшений, і середній розмір площі, що залишилася, був менший 16-ти десятин на двір. Постановою передбачалося, що землевпорядкуванню підлягають лише колонії, зараховані до третьої категорії. Прирізка землі проводилася в основному за рахунок місцевих колонізаційних фондів.

Слід зазначити, що переселення представників національних меншин здійснювалося переважно на вільні колонізаційні фонди, які знаходились у межах відповідних національних районів. Водночас ЦКНМ вважала «неприпустимим як у політичному відношенні, так і в справі практичної роботи» переселення до національних районів представників інших національностей у «таких розмірах, що це змінює національний характер цих районів» [7, с. 111]. Позицію ЦКНМ щодо переселення до національних районів було в цілому підтримано президією ВУЦВК. У відповідній постанові вказувалося: «Землями колфонду в національних адміністративних районах – задовольняти протягом 1926/27 операційного року насамперед переселенців та розселенців відповідної національності» [15, арк. 224].

Разом із тим у листі до Всеукраїнського переселенського комітету від 7 лютого 1927 р. ЦКНМ рекомендувала, що «при організації переселення необхідно врахувати побутові особливості окремих національних селянських груп населення, їхні особливі форми ведення господарства, як у місцях формування переселенських груп, так і при влаштуванні їх на переселенських фондах. Відсутність такого врахування призводить до розпорошення окремих національних груп, неможливості, з огляду на це, організувати в місцях вселення адміністративне та культурне обслуговування рідною мовою (національні ради, школи, політико-просвітні установи тощо); разом із тим утворення земельних громад з наявністю різних національностей з різними мовами та господарсько-побутовим укладом неухильно затримує розвиток суспільно-господарської ініціативи та взаємодопомоги у переселенців, що так необхідно під час улаштування їхніх господарств». Водночас у документі вказувалося, що «переселення окремих національних груп повинно йти в ті райони, де вже мешкають однонаціональні групи бо, таким чином, у значній мірі можна подолати боязкість переселенців опинитися в зовсім чужих їм умовах» [16, с. 69].

Реалізація вищезазначених нормативно-правових актів позитивно вплинула на забезпеченість сільськогосподарською землею представників національних меншин. Так, зокрема, за даними Наркомзему, в районах компактного проживання німецького населення на 1 січня 1929 р. було прове-

дено землевпорядкування на площі в 224 449 га, що охоплювало 236 земельних товариств, до яких входило 17 075 дворів [17, арк. 1]. Поряд із німецьким населенням колонізаційні фонди у відповідних національних районах відводилися також полякам, чехам та переселенцям інших національностей [16, с. 71].

Разом із тим проведення землевпорядкування в місцях компактного проживання національних меншин сприяло більш активному залученню іноземних колоністів до виробничої діяльності, подоланню напруги у сфері міжнаціональних відносин (насамперед з українцями та росіянами), поліпшенню їхнього соціально-економічного становища. Так, в умовах непу у місцях компактного проживання національних меншин дістали широкого розвитку всі види сільськогосподарської кооперації – машинно-тракторні, тваринницькі, молочні, насінневі, хмелярські, виноградарські, меліоративні товариства тощо. Зокрема, до кінця 1920-х рр. у сільськогосподарську кооперацію було залучено більше половини німецьких господарств України, а всіма видами кооперації, включаючи споживчу, охоплювалося понад 80% господарств [2, с. 217].

Втім, із розгортанням політики колективізації змінилося ставлення партійно-державного керівництва до задоволення соціально-економічних та культурно-національних потреб національних меншин. Адже спротив, який чинили примусовій колективізації представники порівняно заможного селянства національних меншин, був чи не найбільший. Тому радянські керівники повернулися до застосування репресивних засобів стосовно представників національних меншин. У нових умовах колективної власності на засоби виробництва і землю проблема землевпорядкування індивідуальних господарств іноземних колоністів перестала бути актуальною. Уся земля та власність заможних представників національних меншин, так званих «куркулів», а також власність кооперативних товариств національних меншин переходила в управління новостворених колгоспів, що повністю контролювалися органами державної влади. Все це призвело до значного зростання незадоволення представників національних меншин діями радянської влади та протестних акцій. У кінцевому підсумку політика колективізації та розкуркулення призвела не лише до загострення міжнаціональних відносин у республіці, але й стала причиною найбільшої трагедії в історії народів України – голодомору.

Висновки. Отже, впродовж 1920–1930-х рр. правова політика щодо соціально-економічного розвитку територій компактного проживання національних меншин Української РСР мала різні тенденції та неоднакову інтенсивність реалізації. На етапі утвердження радянської влади сутність національної політики більшовиків переважно зводилась до зрівняння у правах представників різних національностей. При цьому національна рівноправність в Українській СРР закріплювалася на конституційному рівні та проголошувалася в усіх суспільних сферах: політико-правовій, соціально-економічній та культурно-національній. Втім, зрівняльний перерозподіл земельних володінь іноземних колоністів на користь українських або російських селян призвів до ліквідації національних волостей та економічного занепаду господарств національних меншин, а також сприяв посиленню еміграційних настроїв у середовищі колоністів і закладав підґрунтя для загострення міжнаціональних стосунків. Отже, напрацювання відповідної нормативно-правової бази для формування національних районів і сільрад, проведення раціонального землевпорядкування в місцях компактного проживання національних меншин, створення національних навчальних і культурних закладів стало нагальною потребою та було історично прогресивним кроком радянського уряду. Започаткована у середині 1920-х рр. нова національна політика коренізації сприяла більш активному залученню національних меншин до виробничої діяльності, поліпшенню їхнього соціально-економічного становища, підвищенню рівня їхньої політичної активності та культури, подоланню напруги у сфері міжнаціональних відносин. Разом із тим відмова партійно-державного керівництва на початку 1930-х рр. від здобутків національної політики 1920-х рр. призвела до зростання незадоволення в середовищі національних меншин та протестів, а також зумовила загострення міжнаціональних відносин в Українській РСР.

Kuzmenko N. Problems of socio-economic development of national districts and village councils in the Ukrainian SSR in 1920–1930 s: legal aspects

The article considers the legal aspects of socio-economic development of national districts and village councils in the Ukrainian SSR in the 1920 s and 1930 s.

It is established that during the 1920 s and 1930 s the legal policy on the socio-economic development of the territories of compact residence of the national minorities of the USSR had different tendencies and different intensity of implementation. At the stage of the establishment of Soviet power, the essence of the national policy of the Bolsheviks was mainly to equalize the rights of representatives of different nationalities. At the same time, national equality in the USSR was enshrined at the constitutional level and proclaimed in all social spheres: political and legal, socio-economic and cultural-national. It was found

that the equal redistribution of landholdings of foreign colonists in favour of Ukrainian or Russian peasants led to the liquidation of national parishes and economic decline of national minorities, as well as increased emigration among colonists and laid the groundwork for worsening interethnic relations.

It is proved that the policy of indigenization initiated in the mid-1920 s, which extended to the socio-economic sphere, contributed to the more active involvement of national minorities in productive activities, improving their socio-economic situation, increasing their political activity and culture, overcoming tensions. Sphere of interethnic relations. The refusal of the Soviet leadership in the early 1930 s from the achievements of the national policy of the 1920 s led to growing dissatisfaction among national minorities and protests, as well as aggravated interethnic relations in the USSR. The necessity of taking into account socio-economic factors in the process of legal regulation of interethnic relations is substantiated.

Key words: national minorities, national equality, legal aspects of socio-economic development, legal regulation of interethnic relations.

Література:

1. Чорний С.М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі : Довідник. Київ, 2001. 86 с.
2. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ, 1995. 272 с.
3. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (далі – ЗУ УРСР)*. 1919. № 19. Ст. 204.
4. До історії міжнаціональних процесів в Україні. Документи та матеріали. *Український історичний журнал*. 1990. № 6. С. 109–118.
5. Земельний кодекс УСРР. *ЗУ УРСР*. 1922. № 51. Ст. 750.
6. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). Київ, 1994. 182 с.
7. Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. Збірник документів державних архівів України / упор. Л.В. Яковлева та ін. Київ, 1994. 242 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2504.
9. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про виділ районів Катеринославщини з переважаючою німецькою людністю». *ЗУ УРСР*. 1924. № 13. Ст. 130.
10. Постанова ВУЦВК «Положення про сільські ради». *ЗУ УРСР*. 1924. № 46. Ст. 279.
11. Постанова ВУЦВК «Про низове районування». *ЗУ УРСР*. 1925. № 13–14. Ст. 99.
12. *Вісті ВУЦВК*. 1925. 7 травня.
13. Проблема районирования на Украине / под ред. А.И. Буценка. Харьков, 1926. 61 с.
14. Національні меншини в Україні. 1920-1930-ті роки : Історико-картографічний атлас / упоряд.: М.І. Панчук, О.П. Ковальчук, Б.В. Чирко Київ, 1995. 104 с.
15. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1176.
16. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). Київ, 1995. 215 с.
17. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 167.